

УДК 631.115.1 (477.83)

Березівський П. С., д.е.н., професор¹, Березівський Я. П., к.е.н.²©

¹Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни

²Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького

ПІДСУМКОВІ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПОРЕФОРМЕНІЙ ПЕРІОД

На основі проведеного аналізу розвитку сільськогосподарського виробництва, технічного забезпечення дано підсумкові оцінки розвитку фермерських господарств Львівської області у пореформений період.

Ключові слова: фермерське господарство, підсумкові оцінки, сільськогосподарське виробництво, ресурсне забезпечення, пореформений період.

Постановка проблеми. Створення фермерських господарств повинно було забезпечити формування різноукладності в аграрному секторі економіки, стимулювати формування приватного укладу. Перші фермерські господарства в Україні почали створюватися в 1990 р., як загальносоюзна тенденція. Однак уже той факт, що з 27,5 тисяч фермерських господарств, створених у Радянському Союзі станом на 1 липня, лише 12 було створено в Україні, вказує на те, що ця форма господарювання не сприймалася, насамперед, тодішніми владними структурами держави, а також на місцях.

За 1990 р. в Україні було створено лише 82 фермерських господарства, із них 46 (56,1%) – у Карпатському регіоні, в тому числі 36 одиниць у Львівській і 10 в Івано-Франківській областях. Отже, на фоні України чітко відрізняється активність двох західних областей – Львівської та Івано-Франківської. Чим же зумовлена така активність в становленні та розвитку фермерських господарств саме тут. Очевидно, що слід виділити сукупність причин, і не тільки економічних.

Насамперед це історичні традиції. Саме в Галичині менш тривалим було існуванням тоталітарного режиму і, відповідно, колгоспно-радгоспного способу організації виробництва. Старші жителі регіону ще пригадують часи, коли володіли певною власністю і мали у власності декілька "моргів поля". Саме цим визначався добробут колишніх "газдів" та їх соціальний статус на селі. Таке почуття власності передавалося наступним поколінням, що й зумовило більшу сприйнятливість місцевим населенням приватного господарювання та можливість реалізувати десятилітні прагнення мати власну приватну землю.

Другу сукупність чинників започаткування і швидкого розвитку фермерства в Галичині складають політичні. Передусім це обрання демократичних рад, які першими в державі, незважаючи на відсутність відповідного законодавства, прийняли курс на проведення аграрних

© Березівський П.С., Березівський Я.П., 2013

перетворень, насамперед земельної реформи. При цьому ними започатковано інші способи приватизації землі і майна, передача землі сільським радам. Це, з одного боку, сприяло започаткуванню тут фермерства, а, з іншого боку, ширшого розвитку, особливо пізніше (2000 р.), особистих господарств населення.

Третя група чинників – економічні. Основними з них стали відмінності регіону, насамперед низький рівень землезабезпеченості сільських жителів, порівняно дрібні розміри колективних і державних сільськогосподарських підприємств, безперспективність колективних форм господарювання в гірській та передгірській місцевості, нарastaючі тенденції до розукрупнення господарств та їх реформування.

Наступну групу складають соціальні чинники, які особливо проявилися в порівняно нижчій проти середньої в Україні матеріальній зацікавленості працівників у колективних і державних сільськогосподарських підприємствах та в досить високому рівні ведення особистих підсобних господарств, що забезпечувало основну частку доходів селянських сімей.

Особливого розвитку процес становлення фермерських господарств набув із прийняттям Верховною Радою України Закону України “Про селянське (фермерське) господарство”, введеного в дію відповідно постановою від 20 грудня 1991 р., а також у процесі реалізації Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 3 грудня 1999 р. На сьогодні діяльність фермерських господарств регулюється Законом України “Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 р.

У пореформений період (2001-2011 рр.) основними способами формування фермерських господарств, розширення їх розмірів за площею сільськогосподарських угідь були: 1) за рахунок розширення особистих селянських господарств із набуттям статуту юридичної особи; 2) у результаті трансформаційних процесів дрібних фермерських і особистих селянських господарств на основі асоційованого членства у фермерські господарства ринкового спрямування; 3) розширення землеволодіння фермерських господарств за рахунок оренди землі в особистих селянських господарств тощо. Сьогодні є необхідність зробити підсумкові оцінки розвитку фермерських господарств області і визначити шляхи їх подальшого функціонування, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування аграрного сектору економіки, формування ефективних організаційно-правових структур ринкового спрямування, у тому числі фермерських господарств, розвитку різноукладності та розробки механізмів їх реалізації, аналізу ефективності господарської діяльності фермерських господарств та обґрунтування шляхів їх подальшого розвитку постійно перебували і перебувають у полі зору вітчизняної економічної науки. Теоретичні, методологічні, методичні та прикладні аспекти реформування АПК, формування нових організаційно-правових форм господарювання в сільському

господарстві, у тому числі й фермерських господарств, їх розвитку і формування оптимальних розмірів, кооперування і розвитку інтегрованих формувань досліджені й опубліковані в наукових працях вітчизняних учених економістів-аграрників. Вагомий внесок у дослідження цих проблем внесли такі вчені, як В. Я. Амбросов, В. Г. Андрійчук, П. С. Березівський, В. Х. Брус, Л. Б. Гнатишин, В. П. Горьовий, В. К. Збарський, В. В. Липчук, М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, О. М. Онищенко, П. Т. Саблук, М. Г. Шульський, В. В. Юрчишин та ін.

Водночас, в економічній літературі вказується, що більшість досліджень зосереджена на окремих питаннях економічного зростання фермерства без урахування сучасного етапу трансформаційних змін та регіональних відмінностей у створенні і функціонуванні фермерських господарств. Недостатньо висвітленими залишаються питання розвитку нової і водночас специфічної форми підприємництва на селі, фермерських господарств, у напрямі створення конкурентно-ринкового середовища та забезпечення формування середнього класу на селі [3, с. 4].

Очевидно, слід також погодитись із твердженням М. Г. Шульського про те, що немає не результативних форм господарювання, а існують недосконалі механізми забезпечення ефективного їх функціонування [5, с. 5]. З цього приводу В. П. Горьовий зауважує, що останніми роками в Україні спостерігається тенденція до сповільнення темпів приросту чисельності фермерських господарств, а в окремих регіонах – навіть до прямого їх скорочення. Основними причинами цього є нездовільна макроекономічна ситуація в країні, використання недостатньо обґрунтованих підходів до організації раціональних за розмірами і спеціалізацією фермерських господарств стосовно місцевих умов виробництва, слабкість кооперативного руку, відсутність належної державної підтримки та допомоги, диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури. Фермерські господарства слабо інтегровані в загальну систему АПК [2, с. 5-6]. З цією думкою, очевидно, слід погодитись і взяти до уваги в наукових дослідженнях.

Проведені нами раніше дослідження формування та розвитку фермерських господарств у Львівській області теж засвідчують, що вивчення розміру і спеціалізації фермерських господарств ще раз підтверджує необхідність урахування особливостей кожної зони, в якій вони знаходяться, адже це значною мірою визначатиме їх ресурсозабезпеченість, рівень господарювання та особливості агросервісного обслуговування [1, с. 138]. Стосовно цього, створення належної ресурсної бази та узгодженості і збалансованості її окремих елементів є особливо важливим для фермерського господарства, адже саме з цього, зокрема з обмежених можливостей розширення земельних наділів та придбання технічних засобів, фермер виходить при формуванні своєї виробничої програми. З іншого боку, виробнича програма фермерського господарства повинна бути такою, щоб сприяти відтворенню господарства і нарощуванню ресурсного потенціалу [1, с. 142].

Звідси, проведені наукові дослідження вченими-економістами є ґрунтовними, але все-таки існує необхідність у регіональному аспекті досліджувати і давати оцінку організаційно-економічним трансформаціям у розвитку фермерських господарств, обґрунтовувати шляхи їх подальшого розвитку.

Мета статті. Метою дослідження є на основі аналізу даних підсумкові оцінки розвитку фермерських господарств Львівської області у пореформений період.

Виклад основного матеріалу. Кількість фермерських господарств у Львівській області в пореформений період має незначну загальну тенденцію до їх зменшення (з 1164 одиниць на початок 2001 р. до 945 одиниць на початок 2012 р. або на 18,8%). Водночас, площа сільськогосподарських угідь, що знаходяться в користуванні фермерських господарств, за цей період збільшилась на 5,5%, ріллі відповідно на 15,8% (табл. 1). Ці процеси позитивно вплинули на збільшення розмірів фермерських господарств за площею сільськогосподарських угідь і ріллі в розрахунку на одне господарство. Зокрема, якщо на одне фермерське господарство в області на початок 2001 р. припадало 45 га сільськогосподарських угідь і 37 га ріллі, то на початок 2012 р. ці розміри відповідно становили 58 і 53 га або збільшились на 28,9% і 43,2%.

Таблиця 1

Кількість фермерських господарств та їх розміри за площею земельних угідь у Львівській області (на початок року)*

Показник	2001 р.	2006 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2001 р., %
Кількість фермерських господарств, од.	1164	1194	1082	1033	956	945	81,2
Площа сільськогосподарських угідь, га	52136	54112	66085	61547	52066	55012	105,5
у тому числі ріллі, га	42981	47421	60288	56474	47450	49766	115,8
Припадає на одне фермерське господарство, га:							
сільськогосподарських угідь	45	45	61	60	55	58	128,9
ріллі	37	39	56	55	50	53	143,2

*Джерело: складено за даними [4, с. 11, 23, 25].

Наймовірніше, що надалі чисельність фермерських господарств збільшуватиметься за рахунок розширення розмірів особистих селянських господарств і перетворення їх в підприємницькі структури, адже окремі сім'ї вже тепер обробляють 2-3 га землі, утримують 3 і більше корів, 5-10 голів свиней. Процеси становлення фермерських господарств і формування фермерського субукладу характерні не тільки зростанням кількості господарств, а й нарощуванням ресурсного потенціалу, стабілізацією виробничих параметрів, зростанням обсягів виробництва і реалізації продукції, зміщенням їх фінансового стану. Ці показники значною мірою залежать від

розміру господарства, головним чином площі його землекористування. Розміри господарства, з одного боку, – важливий чинник ефективності господарювання, а з іншого, – результат його діяльності. Вони формуються у такий спосіб, щоб забезпечити раціональніше використання системи машин, повну зайнятість трудових ресурсів сім'ї фермера впродовж року та гарантувати найбільшу віддачу на одиницю вкладеного капіталу. Фермер крім того повинен мати вигоду від застосування сучасних технологій і, головне, одержати найбільшу суму прибутку. Тому з'ясування розмірів фермерських господарств, їх варіації, можливостей та наслідків розширення має винятково важливе значення для оцінки перспективності розвитку фермерства.

На сьогоднішній день розміри фермерських господарств ще достатньо не обґрунтовані, тому вони змінюються, причому за умови широкого розповсюдження цієї форми господарювання можна очікувати, що середні розміри господарств в області суттєво зменшуватимуться за рахунок новостворюваних дрібних господарств, оскільки останні формуватимуться переважно шляхом розширення особистих селянських господарств.

Розміри фермерських господарств тісно пов'язані з їх спеціалізацією, оскільки, з одного боку, виходячи з наявної площі землекористування, це необхідно для найефективнішого використання землі, вкладеного капіталу і трудових ресурсів сім'ї, а з іншого боку, сформована спеціалізація виробництва і здійснені задля цього відповідні інвестиції змушують фермера приймати рішення з розширення чи обмеження земельних угідь, залучення найманої робочої сили. Залежно від типу спеціалізації та природно-кліматичних умов кожне господарство потребуватиме різних земельних наділів для свого ефективного ведення.

Більшість фермерських господарств Львівської області займається виробництвом зерна, овочів, картоплі, м'ясо-молочним скотарством, свинарством, птахівництвом. Спостерігається чітка тенденція до нарощування обсягів виробництва продукції тваринництва у фермерських господарствах (табл. 2).

Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) у фермерських господарствах області у 2011 р. порівняно з 2000 р. збільшилась у 17,9 раза, відповідно продукції рослинництва у 7,5 раза, а продукція тваринництва – у 75,3 раза. У структурі валової продукції фермерських господарств питома вага продукції тваринництва збільшилась з 15,4% у 2000 р. до 64,5% у 2011 р., а продукції рослинництва – відповідно зменшилась з 84,6% до 35,5%. Питома вага валової продукції фермерських господарств у загальному обсязі виробництва усіх категорій господарств збільшилась з 1,1% у 2000 р. до 6,3% у 2011 р.

Виробництво основних видів продукції тваринництва у фермерських господарствах Львівської області за 2000-2011 рр. має загальну тенденцію до збільшення (табл. 3). Зокрема, у 2011 р. вирощено худоби і птиці у 94,1 раза більше ніж у 2000 р., відповідно м'яса (реалізація худоби і птиці на забій) у живій вазі у 82,3 раза, молока вироблено за цей період на 14,1% більше, а яєць –

у 69,0 рази. Відповідно питома вага виробництва основних видів продукції тваринництва у фермерських господарствах області у загальному обсязі виробництва усіх категорій господарств теж має загальну тенденцію до збільшення (табл. 4). Питома вага вирощеної худоби і птиці у фермерських господарствах області у загальному обсязі виробництва усіх категорій господарств збільшилась з 0,4% у 2000 р. до 22,8% у 2011 р., відповідно м'яса (реалізація худоби і птиці на забій) у живій вазі з 0,5% до 22,6%, молока – з 0,4% до 0,7%, яєць усіх видів – з 0,1% до 2,8%. У 2011 р. фермерськими господарствами вироблено 8,3% вовни від загального обсягу виробництва в усіх категоріях господарств області.

Таблиця 2

Валова продукція сільського господарства у фермерських господарствах Львівської області (у постійних цінах 2010 року), млн грн*

Показник	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2000 р., %
Валова продукція сільського господарства – всього	29,3	148,0	467,9	469,5	502,2	525,7	у 17,9 раза
у т.ч.: рослинництва	24,8	94,4	181,8	170,1	166,9	186,7	у 7,5 раза
тваринництва	4,5	53,6	286,1	299,4	335,3	339,0	у 75,3 раза
Структура валової продукції фермерських господарств, %:							
рослинництво	84,6	63,8	38,9	36,2	33,2	35,5	-49,1
тваринництво	15,4	36,2	61,1	63,8	66,8	64,5	+49,1
Питома вага валової продукції фермерських господарств у загальному обсязі виробництва усіх категорій господарств, %	1,1	2,1	6,2	6,1	6,8	6,3	+5,2

*Джерело: складено за даними [4, с. 12].

Таблиця 3

Виробництво основних видів продукції тваринництва у фермерських господарствах Львівської області, тонн*

Показник	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2000 р., %
Виробництво худоби і птиці	368	6310	30368	30915	33745	34615	у 94,1 раза
М'ясо (реалізація худоби і птиці на забій) у живій вазі	458	5104	29126	39765	33683	37675	у 82,3 раза
Молоко	4045	3394	3848	3732	3776	4614	114,1
Яйця усіх видів, тис. шт.	220	5526	12761	17200	23833	15181	у 69,0 рази
Вовна, ц	–	–	–	–	0,6	0,9	x

*Джерело: складено за даними [4, с. 13].

Поголів'я худоби у фермерських господарствах області теж має загальну тенденцію до збільшення (табл. 5). Зокрема, поголів'я великої рогатої худоби у фермерських господарствах області на початок 2012 р. збільшилось порівняно з початком 2001 р. на 25,2%, корів – відповідно на 17,9%, свиней – у 10,7 раза, овець та кіз – у 14,4 раза, коней – зменшилось у 3,0 рази. У розрахунку на одне господарство утримується досить мале поголів'я усіх видів худоби, хоча прослідковується в динаміці тенденція до його збільшення.

Таблиця 4

Питома вага виробництва основних видів продукції тваринництва у фермерських господарствах у загальному обсязі виробництва усіх категорій господарств Львівської області, %*

Показник	2000 р.	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Вирощування худоби і птиці	0,4	5,0	20,4	20,9	22,4	22,8
М'ясо (реалізація худоби і птиці на забій) у живій вазі	0,5	4,1	18,9	19,1	20,4	22,6
Молоко	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6	0,7
Яйця усіх видів	0,1	1,0	2,3	3,0	4,1	2,8
Вовна	–	–	–	–	8,3	8,3

*Джерело: [4, с. 13].

Таблиця 5

Поголів'я худоби у фермерських господарствах Львівської області (на початок року), гол.*

Показник	2001 р.	2006 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2001 р., %
Велика рогата худоба	5889	6138	7136	6902	6662	7371	125,2
у т.ч. корови	2388	2191	2506	2864	2777	2815	117,9
Свині	1706	2815	19904	23799	22783	18231	у 10,7 раза
Вівці та кози	76	148	494	843	884	1092	у 14,4 раза
Коні	642	368	191	160	164	142	22,1
Припадає на одне господарство: великої рогатої худоби	5,1	5,1	6,6	6,7	7,0	7,8	152,9
корів	2,1	1,8	2,3	2,8	2,9	3,0	142,9
свиней	1,5	2,4	18,4	23,0	23,8	19,3	у 12,9 раза
овець та кіз	0,07	0,12	0,46	0,82	0,92	1,16	у 16,6 раза
коней	0,6	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	33,3

*Джерело: розраховано за даними [4, с. 11].

Що стосується розвитку рослинницьких галузей у фермерських господарствах області, то слід відзначити, що в структурі посівних площ у 2011 р., 68,4% займали зернові і зернобобові культури і 14,6% кормові культури. Ці тенденції підтверджують і динаміка посівних площ сільськогосподарських культур, а також валові збори. Урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах області за 2000-

2011 рр. загалом має тенденцію до зростання, але слід відзначити, що все-таки вона залишається низькою за всіма сільськогосподарськими культурами.

Використання найманої праці є одним із найбільш дискусійних питань у практиці організації фермерських господарств, адже багато прихильників колгоспно-радгоспної системи і консервативні сили пов'язують найм робочої сили з капіталістичним виробництвом і експлуатацією селян. І все-таки, основний обсяг робіт у фермерському господарстві виконується переважно фермером і членами його сім'ї, однак у найнапруженіші періоди застосовується і наймана робоча сила. Характерною тенденцією в останні роки є зменшення чисельності постійних працівників у середньому на одне господарство при зростанні чисельності найманих працівників. У 2011 р. з 2,4 осіб працівників з розрахунку на одне фермерське господарство області тільки 0,8 осіб були працюючими членами фермерського господарства, усі решта – наймані працівники або зачленені на сезонну роботу. Забезпеченість фермерських господарств області технічними засобами є вкрай мізерна і не дозволяє виконувати ті роботи, які потребують механізації. Рівень загального забезпечення енергетичними потужностями з розрахунку на одне господарство збільшився з 176,2 к.с. на початок 2001 р. до 207,4 к.с. на початок 2012 р. або на 17,7%. Але все-таки ці дані засвідчують, що фермерські господарства області не дуже добре забезпечені енергетичними потужностями. Зокрема, на 100 фермерських господарств області на початок 2012 р. припадало 90 тракторів, 47 причепів, 30 зернозбиральних комбайнів, 34 плуги, 34 сівалки, проти 91, 40, 25, 40 і 34 одиниць відповідно на початок 2001 р.

Звідси, у фермерських господарствах енергозабезпеченість виробництва повинна бути вищою порівняно з господарствами колективних форм організації праці. Тобто, потрібно виходити з того, що кожне фермерське господарство, зважаючи на великий обсяг робіт, необхідність їх оперативного виконання, зростаючі обсяги реалізації продукції, комерційну діяльність та психологію фермера як власника засобів виробництва, повинно мати хоча б один трактор. У цілому, проведений аналіз ресурсозабезпеченості фермерських господарств показує, що формування їх ресурсного потенціалу проводиться стихійно, без урахування наявних можливостей, передусім ресурсів праці.

Висновки. Підсумкові оцінки розвитку фермерських господарств Львівської області у пореформений період засвідчують, що дана форма господарювання займає в аграрному секторі вагоме місце і прогресивно розвивається. Збільшуються розміри господарств за площею землі, інтенсивно нарощується виробництво продукції, особливо тваринництва. Фермерські господарства на відміну від особистих селянських господарств мають вищий рівень товарності, не є суто трудовими, що передбачає і найм робочої сили, а також є основним місцем праці та основним джерелом доходу фермера. Перспективним напрямом їх розвитку є формування раціональних розмірів за площею землі шляхом оренди земельних ділянок. Важливим є створення належної ресурсної бази та узгодженості і збалансованості її окремих елементів, адже саме з цього, зокрема з обмежених можливостей розширення земельних

наділів і придбання технічних засобів, фермер виходить у формуванні своєї виробничої програми.

Література

1. Березівський П. С. Формування та розвиток фермерських господарств / П. С. Березівський, Я. П. Березівський // Аграрна політика в умовах ринкової трансформації економіки агропромислового комплексу: колективна монографія / за заг. ред. П. С. Березівського. – Львів : Львівський держ. аграр. ун-т, 2006. – С. 122-143.
2. Горьовий В. П. Фермерство України: теорія, методологія, практика : монографія / В. П. Горьовий. – К. : ННЦ IAE, 2007. – 540 с.
3. Липчук В. В. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку / В. В. Липчук, Л. Б. Гнатишин, О. М. Кордoba. – Львів, 2010. – 236 с.
4. Фермерські господарства Львівщини: стат. зб. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 114 с.
5. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку : монографія / М. Г. Шульський. – Львів, 2004. – 392 с.

Summary

Berezivskiy P.S.¹, Berezivskiy Ya. P.²

¹Lviv National Agrarian University

²Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies named after S.Z. Hzhyltskyi

THE FINAL RESULTS OF FARM DEVELOPMENT IN LVIV REGION IN POST - REFORM PERIOD.

Based on the conducted analysis of the development of agricultural production and technical support the final evaluation of farm development in Lviv region in post-reform period have been presented.

Key words: farm, final evaluation, agricultural production, resources support, post-reform period.

Рецензент – к.е.н., доцент Гримак О.Я.